

MİFTAHU'L-KENZ BAĞLAMINDA TERZİ BABA'NIN İTİKADÎ GÖRÜŞLERİ VE YÖNTEMİ¹

TERZİ BABA'S THEOLOGICAL VIEWS AND METHODS IN THE CONTEXT OF THE MİFTAHU'L-KENZ

Ahmet ÇELİK², Orhan AKTEPE³

ÖZET: Bu araştırmada Erzincan açısından önemli bir isim olan Terzi Baba'nın itikadî görüşleri bağlamında ortaya koymaya çalıştığı inanç eğitiminin izleri, yönetsel olarak incelenecektir. Terzi Baba Miftahul-Kenz isimli mesnevi tarzında tasavvufî-itikadî bir eser kaleme almıştır. O, bu eserinde, itikadî konularda keşf ve ilhama yani ilm-i bâtına önem vererek mutasavvıfların yolunu izlemiş, diğer taraftan nazar ve istidlale yani ilm-i zâhire önem vererek kelimcilerin metodunu kullanmak suretiyle bir senteze girmiştir. Terzi Baba kendisini Hanefî-Matürîdî olarak tanımlamış; iman tanımında Ehl-i Sünnetin “kavl-i meşhur” diye bilinen formülünü benimsemiştir. Allah'ın varlığının ve birliğinin hem nakil hem de nazar ve müşahede ile anlaşılması gerektiğini üzerinde durmuştur. Bütün bu görüşler Terzi Baba'nın müridlerine itikad açısından belli bir yöntemle yol gösterdiğine işaret etmektedir.

Anahtar sözcükler: Terzi Baba, İtikad, Kelam, Yöntem, Kenzü'l-Fütûh.

ABSTRACT: This research is an important figure in terms of Erzincan Terzi Baba traces of doctrinal precis belief that tried to put forward in the context of education, it will be examined methodically. Terzi Baba, has written a mystical-theological book with the name Miftahu'l-Kenz of masnawi style. He, in this work, discovery and inspiration on theological issues that giving importance to ilm al-Mystic has followed the path of the mystic, on the other hand with emphasis consideration and inference, namely ilm al-Zahira by using the method of theologians has entered into a synthesis. Terzi Baba himself has defined as the Hanafi-Maturidi; he explained faith with a definition know “kawl mashoor” of Ahl al-Sunnah. He focused on the need to understand the existence and oneness of Allah with conveyance and reflection. All these opinions indicate that Terzi Baba's disciples led by a certain method in terms of the creeds.

Keywords: Terzi Baba, Faith, Kalam, Method, Kenzu'l-Futuh

GİRİŞ

Terzi Baba'nın asıl ismi “Muhammed Vehbi” olup mesleği terzilik olduğu için halk arasında Terzi Baba ismiyle bilinmektedir (Tâhir, 1333, s. 50). Eserinde kendini Hayyat Vehbi (Terzi Vehbi) olarak tanımladığından Muhammed Vehbi'nin, “terzi” lakabını benimsediği anlaşılmaktadır. Terzi Baba'nın bir mutasavvıf olarak Nakşibendi-Halidî koluna mensup olduğu bilinmektedir (Tâhir, s. 50). Kaynaklarda onun medrese tahsili aldığına dair bir bilgi bulunmasa da eserinde ele aldığı itikadî konulardan en azından itikad alanında bilgili olduğu anlaşılmaktadır (Er, 2014, s.46-47). Şu an elimizde bulunan tek eseri manzum haldeki “*Miftah-ı Kenz*”idir (Yurt, 2011, s.13).

¹ Bu makale *Erzincan Sempozyumu* (28 Eylül-1 Ekim 2016)'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Yrd.Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD, celik5853@hotmail.com

³ Doç.Dr., Erzincan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kelam ABD, oaktepe@erzincan.edu.tr

Bu bildiri de Erzincan'ın manevi önderlerinden Terzi Baba'nın Miftah-ı Kenz'de takip ettiği itikadî yöntem belirlenecektir. Bu konuda ana eksen onun itikad alanında ortaya koyduğu görüşleri belirlemekten ziyade bu görüşleri yazarken takip ettiği yöntemin açığa çıkarılması olacaktır. Böylece Erzincan üzerinde manevi etkisi oldukça fazla olan Terzi Baba'nın sadece tasavvuf yönünden değil inanç alanında da tanınmasına katkı sağlanacaktır.

İtikadî bir yöntemin belirlenmesi için öncelikle inanç konularını ele alan bir akîde kitabının ortada olması gerekir. Bu yüzden öncelikle Terzi Baba ve akide yazma geleneğinin anlaşılması gerekmektedir.

1) İnanç Konularını İfade Etmede Akide Yazmak ve Miftah-ı Kenz:

“Düğümlemek” anlamına gelen (İbn Manzûr, t.y., s. 296) “a-k-d” kökünden türeyen “akîde” (çoğulu “akâid”), inanılması zaruri olan esasları ifade etmektedir. Bu esaslardan bahseden ilme de “akâid ilmi” denilmiştir (“Akaid”, 2010, s.21).

Akâid yazma işinin ortaya çıkması, ilk zamanlarından itibaren İslam dünyasının geçirmiş olduğu bazı aşamalardan sonra ortaya çıkmış zorunlu bir durumu ifade eder. Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanlar arasında meydana gelen siyasal ayrılıklar zamanla dini alanda da bazı ihtilafları beraberinde getirmiştir. Genel olarak “tevil” başlığı altında zikredilebilecek bu ihtilaflar zamanla İslam dünyasını ciddi sorunlarla baş başa bırakmıştır. Mesela Hz. Peygamber zamanında tartışma konusu olmayan kader ve ilahî sıfatlar konusu cebirlik görüşünü ve insanın irade özgürlüğünde tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda ise Cebriyye, Hariciyye, Mutezile gibi çeşitli mezhepler ortaya çıkmış ve bunlar kendi görüşlerini savunup karşı görüşleri çürüten eserler kaleme almışlardır. Bunun sonucunda da sahil bir akidenin ortaya konması için akîde kitapları yazılmıştır (*Akâid Literatürü*, 2013, s.51).

Akâid ilminde inancı oluşturan unsurlardan bahsedilirken belirli bir metodun takip edildiği görülmektedir. Bazen selef metodu kullanılarak konular naklin ışığında incelenirken bazen de kelam metodu kullanılarak konulara aklî izahlar getirilmiştir. Ancak her iki yöntemde de amaç iman esaslarını tartışmaya girmeden muhtasar olarak sunmaktır (“Akaid”, 1989, s.213). İster selef metodu isterse de kelam metodu kullanılsın söz konusu eserleri ortaya koymak, müellifin inanç konularındaki bilgi düzeyi, eğitim metodu ve hedef kitleyi bilmesi; bunlara binaen bir ifade tarzı belirlemesiyle yakından alakalıdır.

Bütün bu bilgiler ışığında akla şöyle bir soru gelmektedir: Terzi Baba'nın yazdığı *Miftah-ı Kenz* isimli eseri, manzum bir akide kitabı sayılabilir mi?

Öncelikle içerik açısından Miftah-ı Kenz'e baktığımızda kendisinde bulunan kırk iki başlığın yarısından fazlasının inanç konularını ele aldığı görülmektedir. Belki başlığın tamamı spesifik olarak sadece inanç konusunu ele almamakta ama başlığın altında o konu hakkında kelam tarihindeki mevcut ihtilaflar değerlendirilerek bir sonuca varılmaktadır. Buna ek olarak mezhepsel bir tercihte bulunularak bir ekolün inanç sistemi ortaya konmaktadır. Bütün bunlar Miftah-ı Kenz'i bir akide kitabı olarak benimsemenin mümkün olduğunu gösterir. Belki içerisindeki ağırlıklı sufi mülahazalar ve eserin manzum olması onun bir akide kitabı olmadığı fikrini destekler gibi görünse de Terzi Baba'nın hedef kitlesinin başta müridleri olduğu gerçeği, onun tasavvufi yorumlarına açıklık getirebilir. Ayrıca akideyi manzum olarak yazma işi sadece Terzi Baba'ya has bir durum da değildir. İnanç tarihinde bunun gibi birçok esere rastlanmaktadır. Bu yüzden Erzincan için önemi büyük olan Terzi Baba ve Miftah-ı Kenz'in sahip olduğu itikadî yöntemin bilinmesi önem arz etmektedir.

2) Miftah-ı Kenz'in İtikadî Yönü ve Tarzının Belirlenmesi:

Terzi Baba manzum olan eserine bu işi yazmadaki maksadı ve kendi ilmi yeterliliğini vurgulayan bir girişle başlamaktadır. Kendisini oldukça mütevazi bir şekilde tavsif eden Terzi Baba, alimleri ilim, zühd ve hakikatte taklit ederek insanlar için faydalı bir iş yapmak istediğini;

yaptığı bu işin taklit olsa da tahkiki imana götüren bir yönü olduğunu vurgulamıştır. Bu anlamda kendisine “hidayete işaret edici” bir misyon yüklemiştir⁴.

İlâhî taklidimiz eyle tahkîk,

Ki zira senden olur kula tevfik,

Nedir tevfiki Allah'ın kuluna,

Hidayet etmesidir Hak yoluna (Terzi Baba, 1979, s.2-3).

Böyle bir giriş, müellifin her şeyden önce insanların inanç alanına yönelik olarak bir adım kabilinden “manzum akidelerin” gördüğü işleyle paralellik arzeder. Akide yazma işi de her şeyden önce halkı irşad kabilinden yapılan bir faaliyettir ve edebî bir yönü de vardır (Çelebioğlu, 1998, s.361). İslam tarihi boyunca eğitimde öğrenme kolaylığı sağlayan ve öğrenmede uzun süre kalıcılığı gerçekleştiren manzum akideler yazılmıştır (“Akaid”, s.215).

Terzi Baba kitabına itikadî bir yöntem olarak “sorun tespiti” ile başlamıştır ki bu sorun da “hidayet”tir. Müellif eski eserlerde görülen şümullük vasfını kendi eserinde de sergilemiştir. Daha önce geçen bir kavramı tümden gelim şeklinde birkaç beyit sonra açıklamaya gayret göstermiştir. Yeri geldikçe kitabının başka bölümlerinde de hidayet konusu gündeme gelmiştir. Bu anlamda hidayet Allah'ın varlığına iman; iman ise kalbî tasdik'tir (Terzi Baba, s.3). Hidayetin asıl kaynağı Allah olup Hz.Peygamber dahi mecazî bir hidayet edicidir (Terzi Baba, s.50) .

Varlığı tasdik sonucuna götüren bu tanımlama ortaya, varlıkla ilgili başka mülhakları da getirmektedir. Bir akide kitabı olarak düşünürsek Terzi Baba bu yönüyle ulûhiyet bahsine girmiş olmaktadır. Bu anlamda Yaratanın varlığı mesîl, nazîr, sıfat-ı zatî, fiilî sıfatlar gibi kelamî terminoloji ile anlatılmaktadır. Hayat, İlim, Sem', Basar, İrade, Kudret, Tekvin, Kelam sıfatları ilk başta manası açıklanmaksızın verilmektedir. Bir anlamda kelamda sıfatlar konusu bir anlam olarak özetlenmektedir (Aktepe, 2009, s.43). Böylece Allah'a iman bağlamında hidayetun unsurları belirlenmiştir. Belki burada özellikle vurgulanması gereken bir diğer unsur da onun, imanın sınırlarını çizmesine rağmen dışlayıcı değil kapsayıcı bir iman anlayışı çizerek “ötekine” karşı tekfir edici olunmaması gerektiğini vurgulamasıdır.

Görürsen ger aybı bir kulda setr et,

Erişmemiş hidayet ana fikr et (Terzi Baba, s.5).

Hatta bu ötekine karşı bakışı mezhepler için de geçerli olmaktadır. Kendisi Hanefi-Matürîdî çizgide olduğunu eserinde açıkça zikretmekte; dört mezhep hak olmakla birlikte Hanefiliğin en doğru mezhep olduğunu belirtmekte ama mezhep taassubunun karşısında durmaktadır:

Filan mezhep hata, dimek hatadır,

Ki zira cümlesi Haktan atâdır (Terzi Baba, s.14).

Terzi Baba'nın eserinde itikadi konuları, insanların iman-amel bütünlüğü içerisinde davranmalarını teşvik açısından, ahlakî bütünleyici konularla birlikte ele aldığı görülmektedir. Örneğin vatanın önemini vurgulayan dizelerinde Cennet ile vatanın kıyasını yaparak Cennet'in selamet yurdu olduğu ve ru'yetullah ile kişinin burada tasdik'in zirvesine çıkacağını; vatanın ise bu anlamda Cennet gibi bir selamet yurdu olup sadece Allah'ın tecellisinin eksik olduğunu, o da olsa kişinin Cennet'teki gibi tasdik'in zirvesine ulaşacağını söylemektedir:

⁴ Eserinin ismi “Miftah-ı Kenz” olarak bilinse de yazma bazı nüshalarında “Hidayetname” ismiyle geçmektedir. Bkz. 60 Mil Yz A 2138 arşiv numarası ile Milli Kütüphane (Ankara)'de kayıtlı Hayyât Vehbi'ye ait eser (www.yazmalar.gov.tr).

Eğer Cennete dahil olsa kişi,
 Selamet olîserdir cümle işi,
 Ki zira Hak cemalin görîserdir,
 Anın tasdik daim oliyserdir,
 Eğer Allah tecellî kılssa yerde,
 Kulun tasdiki artardı o yerde (Terzi Baba, s.10).

Böyle bir tanımlamanın şiirin genişliğinde algılanması mümkün olsa da genel anlamda Terzi Baba'nın itikadî bir istidlal yöntemi olarak –mütekellimlerde olduğu gibi- “*şahidden gaibe istidlal*”i kullandığı görülmektedir. Yani bu yöntem, görünen âleme bakarak görünmeyen alemi izah etmek demektir (*Delil...*, 2012, s.321-322). Burada bir teşbih yapılmış; müşebbeh bih (benzetilen-Cennet) daha güçlü bir unsur olarak müşebbeh (benzeyen-vatan)'e benzetilmiştir. Teşbih-i maklub⁵ kabilinden yapılan bu benzetme Akif'in “*Bedrin aslanları ancak bu kadar şanlı idi*” mısralarına (Ersoy, 2009, s.412) benzemektedir. Sanki gaib âlem çok iyi bilinen bir unsur gibi telakki edilerek şahid olan vatan Cennete benzetilmiştir. Böylece vatanın önemine dikkat çekilmiştir.

Terzi Baba'nın itikadi bir yöntem olarak inanç-ahlak birlikteliğini vurguladığı görülmektedir. İman ile ameli bir saydığına dair bir ibaresi olmamakla birlikte takip ettiğini vurguladığı Matüridiyye mezhebinin ana unsurlarını manzum bir akîde olarak sunmuştur. İmanı tasdik olarak niteleyip artıp-eksilmeyeceğini; ama kuvvetli ya da zayıf olabileceğini söylemektedir. İmanın itikadî bu yönüne ek olarak ahlak ile birlikteliği noktasında günahla imanın birleştirilemeyeceğini söylemektedir:

Yalan ile iman cem' olmaz asla,
 Birikmez ikisi bir kalbde kellâ (Terzi Baba, s.12).

Terzi Baba'nın eserinde, kelamın ulûhiyet bahsine giren Allah'ın sıfatları ve iman bahislerinden başka bilgi konusunu da işlediği görülmektedir. Bir akide kitabı tarzında, ilim konusunda birçok görüşün olduğunu dillendiren müellif, bilgiyi mümkün kabilinden görmekte ancak Allah'ın bilgisi konusunu gündemine almamaktadır. İnsanın kesbî olarak bir bilgisinin olduğunu vurgulayan müellif bu bilgiyi “*ilm-i zahir*” olarak belirtmektedir. İlm-i zahir nitelemesi, mukabili olarak “*ilm-i batın*”ı da gündeme getirmektedir. Ancak Terzi Baba'nın bir mutasavvıf olarak hep ilm-i batını açıklaması ve ona önem vermesi beklenirken (Aktepe, s.43) o, ilm-i zahiri tavsif ederek önemine vurgu yapmaktadır:

Kelamullah ile hadisten ihraç,
 Olandı cümle âlem ona muhtaç (Terzi Baba, s.13).

Ancak yaptığı ilim tasnifinde –her ne kadar zahirî ilim sahiplerini övse de- batınî ilmi zahirî ilme tercih ettiği görülmektedir:

Gel iste sen Hudâdan ilm-i vehbî,
 Bu Vehbi ilimdürür sana hasbî (Terzi Baba, s.37).

Eserinin başka bir yerinde ilm-i batını “*marifet*” diye niteleyen Terzi Baba, bu marifeti elde etmenin yedi *letâif* ile olduğunu belirtmektedir:

Yedi oldu bu kalb ile letâif,

⁵ *Teşbih-i Maklub*: Benzetme yönünün müşebbehte, müşebbeh bih'dekinden daha kuvvetli ve daha belirgin olduğunu iddia ederek müşebbehî, müşebbeh bih haline getirerek yapılan teşbihtir. Bkz. Bolelli, 2011, s.77-78.

Ki bunlardan tulû' eyler maârif (Terzi Baba, s.69).

Zahirî ilimde koyduğu tek kayıt onunla amel edilmesi gerektiği ve âlimin her zaman hakkı söyleyen insan olması gerektiğidir.(Terzi Baba, s.14) Zahirî ilim Kur'an'ın, insanlar için hüccet oluşturan kısmı; ilm-i batın ise ahlakî fayda sağlayan "vehbi" bir ilimdir. İlm-i zahir kıymetlidir ama ilm-i batın onun erişemediği yerlerde işe girmektedir ve belki bu yönüyle ilm-i zahirden bir adım öndedir:

Bular senden yeğın hakkı ararlar,

İlim deryasına daim dalarlar,

Bu ilm-i kesbî ile anlar bilinmez,

Küçük sularda cevher çok bulunmaz (Terzi Baba, s.34).

Terzi Baba'nın yazdığı eserinde, bir kelim kitabındaki mezhepler arası mevcut ihtilaflardan haberdar olup bunları ortadan kaldıran bir manzum akide kitabı yazdığı kanaatindeyiz. Yine bir örnek kabilinden nübüvvet bahsiyle alakalı olarak nazma aldığı dizelerde şu kelâmî konulara işaretler yer almaktadır: Kitap ve sahifeler; Resul-Nebi ayrımı; İlk nebi ve yaratılışı; Hatm-i nübüvve; Ulu'l-azm peygamberler; Varlık sıralaması; Hz.Peygamber'in hidayete vesilesi; Hz.Peygamberin şefaati (Terzi Baba, s.15-17).

Terzi Baba'nın eserinde dikkat çeken başka bir unsurda imamet-hilafet meselesini ele almasıdır. Bu konuda onun takip ettiği yöntem Ehl-i Sünnet'in genel kabulü olan sırasıyla (et-Teftazânî, 2011, s.177-178) Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz. Osman ve Hz.Ali'nin sırasıyla halifelğe layık ve ehil olduklarıdır. Ancak Terzi Baba'nın burada özellikle vurguladığı husus bir yöntem olarak "*sahabeye tazim*" olup onlara yakışsız herhangi bir vasıf takılmaması gerektiğidir:

Huda aşıklarına dil uzatma,

Sakın cânım anlarda ayıb gözetme (Terzi Baba, s.20).

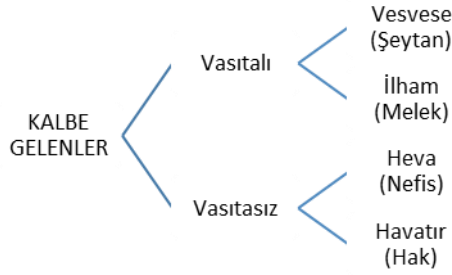
Terzi Baba'nın eserinde itikadî konuları ele alış sırası birbirini tamamlar bir görünüm arz etmektedir. Dört halife dönemi ile alakalı sahabeye tazimi bir düstur olarak belirlemişken cebir konusunu sahabeye tazimden sonra ele almış; ardından da insanın cüzî iradesini gündeme getirmiştir. Bu da Emeviler döneminde revaç bulan Cebriyye ve cebir fikri; ardından Ehl-i Sünnet tarafından benimsenen cüzî irade ile insanın sorumlu olduğu fikrinin tarihi sıralaması ile (Ardoğan, 2015, s.79-80) bir uyumluluk göstermektedir (Terzi Baba, s.18-22). Bu konuları ele alırken tasvir edici bir yöntem benimseyen Terzi Baba, cebre direkt karşı çıkmak yerine öncelikle onun anlaşılması için gayret sarfetmiştir:

Benim yoktur elimde hiç irade,

Eğer dirse cebir olur orada (Terzi Baba, s.20).

Konu anlaşılması girift "kader" olunca maksadı izah Terzi Baba için önemli bir hal almıştır. İnsanın iradesini havatır⁶ konusu ile tamamlayarak anlatan Terzi Baba insanın iradesine etki eden şu dört unsur üzerinde durmuştur (Terzi Baba, s.21-22) :

⁶ *Havatır*: İnsanın iradesi dışında zihnine gelen ya da kalpte hissedilen iyi veya kötü düşünceler. Bkz. Topaloğlu ve Çelebi, 2010, s.122.

Bu yönüyle Terzi Baba, bundan önce zikredilen Matürîdî çizgeden ayrılarak sufi geleneğe meyletmiştir. Çünkü sufler insanın kalbine gelen şeyleri tıpkı Terzi Baba'nın da açıkladığı şekil üzere tanımlarlar ("Havatır", 1997, s.526).

Terzi Baba halku'l-efal (fiillerin yaratılması) konusunda, insanın fiillerinin iradenin yönlendirilmesi sonucu Yaratıcı tarafından meydana getirildiğini söylemektedir. Burada önemli olan şey insanın iradesini kullanırken başka insanlara gerek olmadığını belirtmesidir (Terzi Baba, s.22). Bir mutasavvıf olarak insan özgürlüğüne bu denli vurgu yapması dikkat çekicidir. Belki burada özellikle değinilmesi gereken bir şey de onun ilham anlayışıdır. İlhamı çalışma ile ilişkilendiren Terzi Baba değişik bir ilham anlayışı çizmektedir.

Edüp dikkat çalış sarf et iraden,

Ne doğduysa melek ile Hudâ'dan (Terzi Baba, s.22).

Buna göre ilham çalışan herkese melek vasıtasıyla gelebilecek bir durum arz etmektedir.

Terzi Baba'nın eserinin başından beri kendini hissettiren inanç konularını kalamî tarzda ele alma yöntemi, halku'l-efal'den sonra işlediği dua bahsinde kendini göstermemektedir. Duanın irade ile olan bağıyla alakalı hiçbir değerlendirmede bulunamayan Terzi Baba, daha çok "*duanın adabı ve kabulü*" ile ilgilenmektedir. Burada daha çok tasavvuf-ahlak perspektifli olarak helal yemek, helalleşmek, kul hakkı gibi konular değerlendirilmektedir (Terzi Baba, s.23-25). Burada ortaya çıkan tasavvufî eksen devamında zikirden başlayıp ilm-i batına kadar devam etmektedir (Terzi Baba, s.25-39).

Terzi Baba'nın eserinde bir akide kitabı olması yönüyle başta sadece isimlerini saymakla yetindiği (Terzi Baba, s.4) subûti sıfatları açıklama yoluna gittiği görülmektedir. Bu sıfatlardan Semi, Basar, İrade, Kudret, Kelam, Tekvin bir sıra ile peş peşe açıklanmıştır. İlim ve İrade sıfatları önceden zikredilmişken Hayat sıfatına özel bir bahis ayrıldığı görülmektedir.

Semi sıfatı, Terzi Baba tarafından Allah'ın işitmesinin keyfiyeti açısından kısaca değerlendirilmiştir. O'nun işitmesinin harf veya herhangi bir sese dayalı olmadığı ama gerçekleştiğini söylemektedir. Bu gerçekleşmeye yaptığı istidlal ile örnek vermiştir:

İştitti Hazreti Musa kelamın,

Sefasından görem, derdi cemâlin (Terzi Baba, s.40).

.....

Kelam-ı Hak durur, gayet te merğub,

Anınçün sabrederdi derde Eyyüb (Terzi Baba, s.40).

Hz. Musa ve Hz. Eyyüp peygamberlerin Allah'ın sözünü işitmeleri ve beklemleri, Terzi baba tarafından Allah'ın işitmesine örnek olarak verilmiştir. Böyle bir istidlal için onun "*Kur'an ile istidlal*"de bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yine Allah'ın görmesi (basar) ve Allah'ı görmek (ru'yet) meselesini anlatırken Allah'ın Kur'an'da Hz. Musa'ya hitabı olan "*Beni*

göremezsın (len terâni)"(Terzi Baba, s.42) cümlesini kullanması gibi bazı örneklerde iktibas ile onun Kur'an ile istidlalde bulunduğunu göstermektedir. Bu istidlal bazen böyle ayetten bir kelime ile ayete atıf olurken bazen de ayetin mefhumu manzum şekilde meal edilmektedir:

Mürekkep tükenirdi cümlesi hep,

Yine halk etse kalmazdı mürekkep (Terzi Baba, s.54). Ayetin aslının meali şu şekildedir: *"De ki Rabb'imın sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizler kadar katsak); Rabb'imın sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi"* (Kehf, 18/109).

Ru'yetullah (Allah'ın görülebilmesi) meselesini ele almada kelamî tartışmaları yansıması ve kendi görüşünü tercih etmesi Terzi Baba'nın mevcut ihtilaflardan haberi olduğunu bir kez daha göstermektedir:

Kim ol Musa gibi zat görmeyince,

Hüda ana göremezsın deyinice,

Bu kullar nice göriser dediler,

Onunçün bazı inkar eylediler,

Cevabında dediler bu meşayih,

Bu baş gözü göremez böyle ayık (Terzi Baba, s.42).

Terzi Baba'nın Basar sıfatından sonra İrade sıfatını tekrar ele aldığı görülmektedir (Terzi Baba, s.44-46). Bu tekrarın gayesi subûti sıfatları peş peşe sayarken "İrade" sıfatını yinelemek olduğu şeklinde anlaşılabilir. Ancak içerik açısından bakılırsa önceden "cebiri", "kalbe gelenler" ve "cüz-i irade" başlıklarıyla parça parça anlatmış olduğu irade konusunu, özel bir irade başlığı ile toplamış olmaktadır. Bu da onun konuya verdiği önemi açıkça göstermektedir.

Terzi Babanın Kudret sıfatını kudret, makdûr (kudretin ilişkili olduğu, güç yetirilen şey) ve hikmet üçlüsü içerisinde ele aldığı görülmektedir. Kadir olan Allah makdûruna güç yetirmektedir ama Terzi Baba için asıl önemli nokta bu kudret sonucu ortaya çıkan hikmetlerdir:

Bu mahluka verüp bir zerre kudret,

Zuhur etti anlarda bunca hikmet (Terzi Baba, s.47).

Bu anlamda kudret eşyanın yaratılış hikmetleri olmakta ve kavranamasa dahi inkar edilmemesi gereken bir unsur olmaktadır:

Bu mahlûkda nice hikmetleri var,

Sakın efsane olup etme inkar,

Süal olmaz Hüdanın hikmetinden,

Kime dilerse verir kudretinden (Terzi Baba, s.48).

Hatta bu unsur insanların dünyada takınması gereken tavrı da belirlemektedir:

Hüda kâdir deyu ikrar edersin,

Onun bunun işine dahledersin (Terzi Baba, s.48).

Böyle bir yöntem yani ilahi bir sıfatın eşyaya indirgenerek oradan insan davranışlarına yani ahlaka yönelik bir takım manzumelerin çıkarılması, akidenin işlevselleştirilmesine güzel bir örnek olmaktadır. Bu yönüyle Terzi Baba'nın kitabı akidevî-tasavvufi bir ahlak kitabı olmaktadır.

Terzi Baba'nın her ne kadar Kur'an'dan istidlallerde bulunsa da, ilahi kitaplar anlayışında Kur'an'ı diğer kitaplara göre öne çıkarmayıp sayfelerle birlikte devamlı "yüz dört" sayısını kullandığı ve bunlara itikadî açıdan bir birliktelik içerisinde baktığı anlaşılmaktadır:

Getirdi Cebrail yüzdört kitabı,
Haber verdi resullere cevabı (Terzi Baba, s.15).

....

Kim irsal eyledi yüz dört kitabı,
Kitabdan aldılar her bir cevabı (Terzi Baba, s.53).

Terzi Baba yine kelimada ana konulardan biri olan haklu'l-Kur'an (Kur'an'ın yaratılmışlığı) meselesini, Ehl-i Sünnet'in çizgisi üzere iki beyitte oldukça veciz bir şekilde anlatmaktadır:

Kelam-ı Hak Müberra savt-ı harften,
Meânîdür tulû' eyler bu kalbden,
Velakin Hak kelimadır bu Kur'an,
Okunur harf-ü savtiyle beherân (Terzi Baba, s.54).

Terzi Baba'nın bir başlık halinde ele aldığı konulardan biri de "*tekvin*"dir. Tekvin hususunda ilm-i ezelinin meydana geleceğini; Allah'ın irade ve kudreti ile yaratmayı gerçekleştirdiğini vurgulamaktadır. Ona göre yaratma ilahi sıfatların taalluklarından ibarettir:

Sıfat deryalarından geldi emvâc,
Teallûk etti tekvin kıldı ihrac (Terzi Baba, s.55).

....

Bu tekvinden tecelli etti Ma'bud,
Gelip bir vücuda cümle mevcud (Terzi Baba, s.56).

Tekvin sıfatında göze çarpan asıl husus, tekvinin tecellisinin insan tarafından tam olarak kavranamayacağı; bu yüzden bunu kavramada kendisine yardımcı olacak bir "gavs"a tabi olunması gerekmektedir (Terzi Baba, s.56-57).

Keramet bahsinde Terzi Baba, hem bir mutasavvıf hem de bir Matüridi olarak evliyanın kerametini kabul etmektedir. Ancak onun keramete bakışı iki türlüdür:

Birincisi müminlerin kastettiklerinin olması:
Neye sen kastedersen halk ider Hak,
Bu kasta kesbî denildi muhakkak (Terzi Baba, s.62).

İkincisi ise bu makamın üstüne seyri süluka girip zikre devam edenlere ve dünya-ahiret dengesini gözetenlere verilen keramet:

Keramet-i ilahi oldu efdal,
Terakkiye gidin olur mufaddal,
Çalış zikre tarıkda bul ikamet,
Rızasın kasd eden bulur selamet (Terzi Baba, s.62).

....

Miftahu'l-Kenz Bağlamında Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri ve Yöntemi

Ki zira dünyasız olmaz dediler,
Nicesi dünyada kesb eylediler,
Velakin sevmediler asla anı,
Kamusu bildiler kim dünya fani (Terzi Baba, s.63).

Ancak her iki keramet türünde de insanın bizzat bunu Allah'tan istememesi esastır (Terzi Baba, s.62).

Nazar ve istidlal konusunda Nakşibendilerin yolunu izlediğini vurgulayan Terzi Baba, Allah'ın zatını misli olarak düşünmediklerini beyan etmektedir:

Düşünmek zatını şirkdir dediler,
Anınçün zatını fikr etmediler.

...

Kılurlar Nakşibendiler tezekkür,
İderler zat "bilâ mislî" tefekkür (Terzi Baba, s.72).

Terzi Baba sıfatlar konusunda Allah'ın eksik sıfatlarla nitelenmemesi gerektiği ve onun sıfatlarını icmâlen bilmek gerektiği; bunun da "ilme'l-yakîn"i ifade ettiğini düşünmektedir (Terzi Baba, s.78).

3) Miftah-ı Kenz'in Yöntemsel Analizi:

Terzi Baba, eserini kaleme alırken kendini ifade yönünden Türkçe ve manzum bir tür kullanmanın ona kolaylık sağladığını ifade etmektedir. Ancak bu kolaylığın sadece anlatım değil anlaşılma açısından da fayda sağlayacağı muhakkaktır (Çelebioğlu, s.350-351):

Kimi Manzum kimi mensur buyurdu,
Derûn-ı Razını halka duyurdu (Terzi Baba, s.2).

Bir akide kitabının selef metodunu mu yoksa kelam metodunu mu kullandığının belirlenmesi, onun nasslara yaklaşımıyla paralellik arz etmektedir (eş-Şafîî, 2001, s.25). Terzi Baba bu konuda tercihini kelam metodu olarak kullanmakta ve seleften farkını ifade etmektedir:

Bilemem kühini demekdir idrak,
Ki bahs etmek O zatdan oldu işrak,
Velakin bu meşayih zikr ederler,
Hüda var benzemez bir şeye derler (Terzi Baba, s.73).

Bu anlamda akıl-nakil ilişkisine bakışı da aklı bir ilim sebebi olarak eserinde kullandığını, âlemden Allah'a ulaşmada bir yardımcı olarak zikrettiği ama nakli de kendisine mesned aldığını belirtmektedir:

Delil-i akl ile hem ettik isbat,
Bu mevcudat olur varlığına âyât,
Kim isbat eyledi birliğini hem,
Nizam-ı âlem oldu bil delil hem,
Delil-i naklimiz âyât-ı Kur'an,

Anın varlığına çok geldi bürhan. (Terzi Baba, s.77)

Bu değerlendirmeye göre bazen ayetleri tefsir ettiği de görülmektedir:

“*Hüvallahü ahad*” dir zatı anın,

Şeriki hem nazîri yokdur anın (Terzi Baba, s.78).

Söz konusu ayette İhlas suresi birinci ayette geçen “*Kul Hüvallahü Ehad*” (De ki: O Allah birdir) ayetindeki “birlik”i Allah’ın ortağı ve benzeri olmaması şeklinde tefsir etmiştir.

Terzi Baba yazmış olduğu eserinde itikad konularını manzum olarak ustaca işlemiştir. Bir medrese eğitimi almayan (!) birisine göre oldukça mahir olarak eserini ortaya koyan Terzi Baba’nın, çevresindeki âlimlerin bu konuda yazmış oldukları benzer eserlerden faydalanmış olma ihtimali de mevcuttur. Örneğin *Miftahu’l-Kenz* ile Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın kaleme almış olduğu manzum akide (Hakkı, 1991, s.511-516) birbirleriyle hem nazm olma yönünden hem de ele aldıkları konu açısından oldukça benzerlikler göstermektedir. Bu da Terzi Baba’nın yöntemine ışık tutan unsurlardan biridir.

SONUÇ

Terzi Baba hem yaşadığı dönem hem de o dönemden günümüze gelinceye kadar Erzincan için hep bir manevî önder olarak kabul edilmiştir. Onun yaptığı önderlik Erzincanlıların ve kendisine tabi olan diğer insanların İslam’ın emrettiği şekilde yaşamaları ve inanmaları için gayret göstermek şeklinde olmuştur. Onun gösterdiği gayretin tasavvufî yönü ön plana çıkarılsa da Terzi Baba itikadî olarak da en az tasavvufî yönü kadar temayüz etmiş bir şahıstır. Bu yönüyle de bilinmeli ve hatırlanmalıdır.

Terzi Baba’nın kaleme aldığı eseri Miftah-ı Kenz itikad, tasavvuf ve bunların amele yansımaları ele alan bir kitaptır. O, bu eserinde insanları itikadî olarak eğitmek için çaba göstermiş ve eserinin anlaşılması için Türkçe ve yaygın olması için manzum bir dil benimsemiştir. Eserinde kelâmın usûl-ü selâse (uluhiyet, nübüvvet ve ahiret) konularını işlemektedir. Bu konular içerisinde de aslî’l-usûle (ulûhiyete) daha fazla yer ayrıldığı ve ilahî sıfatların eserin geniş bir kısmına yayıldığı görülmektedir. Bu da klasik itikad ve kelim kitaplarının konu genişliğinde izlediği yönteme uymaktadır. Terzi Baba ulûhiyet bahsinde ilahî sıfatlar konusunda teşbihî bir dil yerine tenzihî bir dil benimsemiştir. Allah’ın nasslarda nitelendirilmediği bir benzetmede bulunmamaktadır.

Terzi Baba’nın eserinde çeşitli istidlal türlerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. “Şahidden gaibe istidlal”, “ayet ve hadislerle istidlal” ve “tumdengelim” onun eserinde öne çıkan istidlal yöntemlerdendir. Bilgi meselesine ise kelamdaki sistematik açıdan zorunlu-kesbi ayırımında değil; tasavvufî bir sistemde kesbî-vehbî olarak bakmıştır. Bu anlamda insanın gösterdiği çabaya ve kesbî bilgiye de eserinin hacmine göre yeterince yer ayırmıştır. Ancak kelamda subjektif olarak değerlendirilen vehbî bilgi kesbî bilgiden daha önemli bir konumdur. Bir Matüridî olduğunu vurgulayan Terzi Baba akıl-nakil ilişkisinde bir mutasavvıf olmasına rağmen akla ve düşünmeye; bu düşünme sonucunda da amel etmeye yani ahlakî düzeltmeye vurgu yapmaktadır. Bu bakış onun itikadî ve tasavvufu birleştiren bir yöntem izlediğini açıkça göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aktepe, O. (2009). *Terzi Baba'nın İtikadî Görüşleri*. Erzincan: Doğu Yay.
- Altıntaş, R. (2012). *Delil ve Delillendirme Yöntemleri*. Ş. A. Düzgün (Ed.). *Kelam El Kitabı* (s.317-327). Ankara: Grafiker Yay.
- Ardoğan, Recep (2015). *Akideden Kelama*, İstanbul: Klm Yay.
- Bıçer, R. (2013). *Akâid Literatürü*. Ş. A. Düzgün (Ed.). *İslâm İnanç Esasları* (s.51-63). Ankara: Grafiker Yay.
- Bolelli, N. (2011). *Belâgat*, İstanbul: İFAV Yay.
- Çelebioğlu, A. (1998). *Türk Edebiyatında Manzum Dini Eserler*. *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları* (s.349-365). İstanbul: MEB Yay.
- Er Ş. (2014). *Erzincanlı Terzi Baba Külliyyâtı Hayatı, Eserleri, Halifeleri ve Menkabeleri*. İstanbul: Kutup Yıldızı Yay.
- Ersoy, M. A. (2009). *Safahat*, Ankara: Hece Yay.
- Hakkı, İ. (1991), *Marifetname c.II*, İstanbul: Merve Yay.
- Hidâyetnâme. (t.y.). Erişim: 15.06.2016, https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=138163
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükrim (t.y.). *Lisanu'l-Arab c.XV*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Kılavuz, A. S. (1989). *Akâid*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.II, s.212-216). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- eş-Şafî, M. (1422/2001), *el-Medhâl ilâ Dirâseti İlmi'l-Kelâm*. Lahor: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye.
- Tâhir, Bursalı M. (1333). *Osmanlı Müellifleri c.I*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.
- Topaloğlu, B., Çelebi İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İsam Yay.
- et-Teftazânî, S. (2011), *Şerhu'l-Akâid*. İstanbul: Fazilet Neşriyat.
- Terzi Baba (ö.1264/1847), *Terzi Baba Hayatı ve Miftah-ı Kenz* (O. Aktepe, haz.). Erzincan: Muştu Yay. (1979).
- Yavuz, Y. Ş. (1997). *Havâtır*. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (c.XVI, s.523-526). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yurt, Vehbi. (2011). *Terzi Baba ve Erzincan*. İstanbul: Birun Yay.

